

Erik Albæk

Neo-gramscianerne: Endnu en 3. vej til demokrati og socialisme?

Traditionelt har den socialistiske bevægelse polariseret sig i to traditioner: Den socialdemokratisk parlamentsfikserede reformisme og den leninistisk revolutionære udskiftning af samtlige den borgerlige, parlamentariske stats institutioner med et proletarisk rådsdemokrati. Siden midten af 1970erne har der kunnet spores en stigende interesse for – blandt andet med udgangspunkt i en genlæsning af den italienske marxist Antonio Gramsci – at etablere et alternativ til den klassiske polariseringslogik, som hverken indebærer en total afhængighed eller en total forkastelse af det formelle repræsentative demokrati.

Indledning

Fra omkring midten af 1970erne er det blevet komme il faut på den vesteuropæiske venstrefløj at diskutere forholdet mellem demokrati og socialisme, herunder muligheden for en tredje, en demokratisk og dermed ofte underforstået: fredelig, vej til socialisme. Den mest direkte anledning hertil var uden tvivl kursskiftet hos middelhavslandenes store kommunistpartier, da disse, af primært valgtaktiske årsager, gik over til eurokommunismen. Et i øvrigt misvisende begreb, idet der ikke var noget specifikt europæisk ved fænomenet, jfr. for eksempel det japanske kommunistparti. Kernen i disse partiers ændrede strategi var et løfte om at holde sig til de "borgerligt" demokratiske spilleregler i deres forsøg på at indføre en kommunistisk samfundsorden med udpræget socialisering af produktionsmidlerne.

I ovennævnte lande samt – måske i dansk sammenhæng mindre kendt – i England er der en lang tradition for, at venstreintellektuelle finder deres politiske ståsted i eller lige omkring kommunistpartiets venstrefløj. At partiet officielt skifter kurs og giver sig i kast med at udrydde begreber som "proletariatets diktatur", må selvfølgelig give stof til eftertanke også blandt partiets venstreintellektuelle. Der kom da også kraftige reaktioner mod partiets nyreformistiske kurs og opgivelsen af teorien om proletariatets diktatur (Balibar, 1978), men mange fandt det relevant med en nytænkning af såvel forholdet mellem demokrati og socialisme som strategien for overgangen til det (demokratisk)-socialistiske samfund.

I forsøget på at nyvurdere disse forhold har man grebet tilbage til den italienske marxistiske teoretiker og strateg Antonio Gramsci (1891-1937). Det skyldes, at Gramsci tilsyneladende havde udviklet en politisk teori, der i højere grad formåede at indfange den politiske virkelighed i 1970ernes og 1980ernes vestlige samfund end den leninistiske teori, der siden oktoberrevolutionen havde udgjort grundlaget – om end i forskellig form – for såvel kommunistpartierne officielle teorier om statsmonopolkapitalisme som for mange og indflydelsesrige venstreintellektuelles forsøg på at etablere et alternativ til sidstnævnte, for eksempel Alt-

Erik Albæk

Neo-gramscianerne: Endnu en 3. vej til demokrati og socialisme?

Traditionelt har den socialistiske bevægelse polariseret sig i to traditioner: Den socialdemokratisk parlamentsfikserede reformisme og den leninistisk revolutionære udskiftning af samtlige den borgerlige, parlamentariske stats institutioner med et proletarisk rådsdemokrati. Siden midten af 1970erne har der kunnet spores en stigende interesse for – blandt andet med udgangspunkt i en genlæsning af den italienske marxist Antonio Gramsci – at etablere et alternativ til den klassiske polariseringslogik, som hverken indebærer en total afhængighed eller en total forkastelse af det formelle repræsentative demokrati.

Indledning

Fra omkring midten af 1970erne er det blevet komme il faut på den vesteuropæiske venstrefløj at diskutere forholdet mellem demokrati og socialisme, herunder muligheden for en tredje, en demokratisk og dermed ofte underforstået: fredelig, vej til socialisme. Den mest direkte anledning hertil var uden tvivl kursskiftet hos middelhavslandenes store kommunistpartier, da disse, af primært valgtaktiske årsager, gik over til eurokommunismen. Et i øvrigt misvisende begreb, idet der ikke var noget specifikt europæisk ved fænomenet, jfr. for eksempel det japanske kommunistparti. Kernen i disse partiers ændrede strategi var et løfte om at holde sig til de "borgerligt" demokratiske spilleregler i deres forsøg på at indføre en kommunistisk samfundsorden med udpræget socialisering af produktionsmidlerne.

I ovennævnte lande samt – måske i dansk sammenhæng mindre kendt – i England er der en lang tradition for, at venstreintellektuelle finder deres politiske ståsted i eller lige omkring kommunistpartiets venstrefløj. At partiet officielt skifter kurs og giver sig i kast med at udrydde begreber som "proletariatets diktatur", må selvfølgelig give stof til eftertanke også blandt partiets venstreintellektuelle. Der kom da også kraftige reaktioner mod partiets nyreformistiske kurs og opgivelsen af teorien om proletariatets diktatur (Balibar, 1978), men mange fandt det relevant med en nytænkning af såvel forholdet mellem demokrati og socialisme som strategien for overgangen til det (demokratisk)-socialistiske samfund.

I forsøget på at nyvurdere disse forhold har man grebet tilbage til den italienske marxistiske teoretiker og strateg Antonio Gramsci (1891-1937). Det skyldes, at Gramsci tilsyneladende havde udviklet en politisk teori, der i højere grad formåede at indfange den politiske virkelighed i 1970ernes og 1980ernes vestlige samfund end den leninistiske teori, der siden oktoberrevolutionen havde udgjort grundlaget – om end i forskellig form – for såvel kommunistpartierne officielle teorier om statsmonopolkapitalisme som for mange og indflydelsesrige venstreintellektuelles forsøg på at etablere et alternativ til sidstnævnte, for eksempel Alt-

husser og Poulantzas. Hvor Lenin havde udviklet sin stats- og revolutionsteori i et kapitalistisk tilbagestående samfund, og hvor 2. Internationales økonomister og revisionister primært havde haft kapitalistisk fremskredne samfund for øje, der tilsyneladende bekræftede Marx's teori om, at samfundet ville polarisere sig i to antagonistiske klasser, dér udviklede Gramsci sin teori i en samfundsformation, der var mere moderne end Lenins Rusland, men som samtidig på grund af sin specielle historie var et af Europas mest heterogene samfund, og som derfor ikke kunne begribes i et entydigt klassepolariseringsskema. Gramsci havde derfor rig lejlighed til at udvikle sin særegne sans for, at sociale modsætninger ikke kan reduceres entydigt til klassemodsatninger – for eksempel forholdet mellem land og by, nord og syd, sproglige og kulturelle kløfter – hvilket bevirkede, at han udviklede en ganske anden stats- og strategiopfattelse.

Ved at gribe tilbage til Gramsci har de tidligere omtalte venstreintellektuelle eller "venstre-eurokommunister", som de undertiden kalder sig selv (Buci-Glucksmann, 1979), fået fat i et begrebsapparat, de har kunnet benytte til at analysere deres egen virkelighed, idet de vestlige samfund netop ikke har polariseret sig på den måde, den klassiske marxisme forestillede sig. I stedet tilhører en stor og voksende del af befolkningen det, der er blevet kendt under betegnelsen "mellem-lagene", og politiseringen foregår tilsyneladende i forbindelse med sociale modsætninger, der ikke kan reduceres til produktionsforholdsniveau, for eksempel græsrodsorganiseringer.

Det er denne "neo-gramscianske" skole, der vil blive præsenteret og diskuteret i det følgende. Ganske særligt vil der blive fokuseret på dens syn på forholdet mellem demokrati og socialisme. Nu forholder det sig imidlertid sådan med den marxistiske teoritradition, at det er vanskeligt, for ikke at sige direkte meningsløst, at diskutere dens enkelte elementer og begreber løsrevet fra hinanden. Med anlæggelsen af sit totalitetsperspektiv gør den marxistiske teori mere end så mange andre teoritraditioner krav på at blive forstået som en helhed og med sigte på den sociale forandring. Det kan derfor i det følgende ikke undgås, at begreber som stat, klasser, parti, strategi og lignende inddrages i betragteligt omfang for at angive de mulige forbindelseslinier mellem demokrati og socialisme.

Artiklen vil, som neo-gramscianerne selv, tage udgangspunkt i en kritik af den leninistiske tradition. Specielt vil interessen samle sig om, hvorfor den leninistiske stats- og ideologiteori tilsyneladende med logisk nødvendighed måtte føre til en strategi, der forkastede det borgerlige, repræsentative demokrati og plæderede for en (voldelig) erstatning af dette med det proletariske, direkte rådsdemokrati; en teori, der af neo-gramscianerne opfattes som utilstrækkelig og misvisende i forhold til en forståelse af såvel den borgerlige stats karakter som mulighederne for en forandring af denne. Det vil dernæst blive vist, hvorledes neo-gramscianerne heroverfor sætter Gramscis teori om den integrale stat, der dels menes at overskride leninismens klassereduktionisme ved også at operere med andre transformativ subjekter med demokratisk sigte end klassesubjekter, dels åbner mulighed for transformativ praksis inden for den borgerlige stats rammer, herunder det repræsentative demokrati, og som derfor ikke nødvendigvis behøver at operere med en voldelig konfrontation som strategi, og som sluttelig peger frem mod en kombination af det direkte basisdemokrati og repræsentative institutionelle former

om politisk styreform for en demokratisk socialisme; altsammen stadig, som det lævdes, i skarp kontrast til den socialdemokratiske parlamentsfikserings rene reformisme.

At beskæftige sig med denne neo-gramscianske skole byder på to problemer, der bør nævnes indledningsvis. For det første benytter neogramscianerne ofte samme sprogbrug som Gramsci selv; men denne er ikke altid lige tilgængelig, da Gramsci skrev sine fængselsnoter – som er dem, der flittigst gøres til genstand for fortolkning – under vanskelige kår i Mussolinis fængsler, hvor han dels ikke havde adgang til relevant litteratur, dels måtte opfinde sin helt private terminologi for at undgå fængselsensuren (Gramsci, 1971: ix-xv). Det vil selvfølgelig ikke i en diskussion af neo-gramscianerne være muligt fuldstændigt at opgive deres egen sprogbrug, hvorfor der i det følgende kan forekomme begreber, der måske ikke er velkendte.

For det andet gør der sig for neo-gramscianerne de samme problemer gældende som dem, man altid støder på, når man beskæftiger sig med marxistiske teoretikere: De er så forfærdelig beskedne – eller også er de bange for at vedgå, at de har tænkt noget selvstændigt. Der skrives aldrig: "Jeg mener", men "Marx, Engels, Lenin, eller hvem det nu måtte være, mener" – trods det, at klassikernes "mening" tydeligvis er et udtryk for skribenternes helt personlige tolkning med kun perifer relation til de tolkede skrifter. På samme måde tolkes Gramsci for øjeblikket helt efter fortolkerens forgodtbefindende. Denne artikel omhandler derfor på sæt og vis ikke Gramsci; det vil sige, at den ikke er et forsøg på at finde den "autentiske" Gramsci. Derimod omhandler den forskellige fortolkninger af Gramsci og disses forsøg på at hente dét ud af Gramscis skrifter, der menes relevant for udviklingen af en aktuel samfundsteori.

Leninismen

Et åbenlyst problem ved enhver demokratidiskussion er, at demokratibegrebet aldrig har haft et alment accepteret indhold, hverken når dette historisk betragtes i et synkront eller i et diakront perspektiv. Det har ofte virket forplumrende for den politiske debat og har endog foranlediget opfordringer til helt at undlade at benytte termen i politologiske analyser på grund af begrebets ideologiske konnotationer (Rasmussen, 1971: 33). Denne begrebsforvirring har også plaget marxistisk teoritradition, hvor samme forfatter undertiden kan lægge forskellig betydning eller bibetydning i samme term, uden at det for læseren og måske heller ikke for forfatteren fremgår helt klart (Sørensen, 1979: 42). Lenin udgør i så henseende ingen undtagelse, men der spores hos neo-gramscianerne en tendens til ikke klart at skelne mellem Lenins forskellige betydninger af demokratibegrebet, hvorfor argumentationen mod leninismen ofte lader meget tilbage at ønske. Ligeledes fremgår det heller ikke altid lige klart af debatten, om kritikken er rettet mod Lenin selv eller mod forskellige former for viderebearbejdnings af Lenin, som så benævnes leninisme.

I nærværende sammenhæng vil det være formålstjenligt at skelne mellem to betydninger af demokrati hos Lenin: det borgerlige, repræsentative demokrati og det proletariske demokrati – det, der i *Staten og revolutionen* udelukkende be-

nævnes "proletariatets diktatur". Med en vis tilsnigelse kan det hævdes, at forskellen mellem de to består i, at Lenin betragter førstnævnte som en formel styreform, mens han i sidstnævnte lægger vægten på demokratiets sociale indhold. Det borgerlige demokrati kendetegnes ved dets formelle lighedsprincip, hvad angår det politiske, samtidig med, at den sociale og økonomiske virkelighed, der er kendetegnet ved ulighed, bortabstraheres. Den borgerligt liberale demokratiforståelse indebærer således en klar adskillelse mellem politik og produktionssfære. Det liberale repræsentative demokrati bliver derfor af Lenin set som uadskilleligt fra en bestemt styreform og et bestemt økonomisk system, hvorfor han i *Staten og revolutionen* kan hævde, at "Den demokratiske Republik er den bedste politiske Skal om Kapitalismen, der kan tænkes" (Lenin, 1948: 18).

Lenin benægter ikke, at demokratibegrebet indebærer et lighedsideal, men til forskel fra det borgerlige demokratis formelle opfattelse heraf betyder proletariats diktatur en reel lighed på alle samfundsniveauer, økonomien inklusive. En sådan reel lighed vil betyde en nedbrydelse af alle autoritetsformer, dvs. ethvert skel mellem ledere og regerede, og må derfor samtidig betyde en form for (mere) direkte demokrati med massernes aktive deltagelse. Vi finder således hos Lenin to demokratiopfattelser, hvor den ene refererer til det borgerlige, formelle og repræsentative demokrati, der snævert knytter sig til den politiske sfære, og det proletariske, reelle og direkte demokrati, der knytter sig til hele det sociale felt.

Neo-gramscianerne er i og for sig ikke uenige med Lenin i, at demokratibegrebets primære dimension befinder sig på indholdssiden: det radikale krav om selvforvaltning af det sociale liv. Men de er uenige i, at det institutionelle arrangement, gennem hvilket dette demokrati kan realiseres, nødvendigvis kun hedder rådsdemokrati med arbejdspladsen som organiseringsenhed og demokratisk centralisme som organisationsprincip. Når Lenin så hastigt forkaster det repræsentative demokrati, hvor befolkningen repræsenteres i deres egenskab af enkeltborgere og ikke som klassemedlemmer, og ønsker det radikalt erstattet af et arbejderrådsdemokrati, skyldes det ifølge neo-gramscianerne hans klassereduktionistiske ideologi- og politikforståelse. Hermed menes en teoris tendens til at reducere politiske og ideologiske fænomener til at være nødvendige udtryk for en given classes placering i økonomien.

I statsteorien kommer Lenins klassereduktionisme ifølge neogramscianerne til udtryk i den meget rigoristiske måde, hvorpå Lenin knyttede den kapitalistiske stat sammen med borgerskabets statsmagt. Enhver marxistisk analyse vil benægte, at staten kan være et uafhængigt og suverænt politisk subjekt, der svæver over de samfundsmæssige interessekonflikter. Men opfattelsen af, hvor tæt sammenknyttet staten er i alle dens aspekter med den herskende klasse og dennes fraktioner, varierer. Neo-gramscianerne mener, at Lenin lagde grunden til den opfattelse, at sammenknytningen er meget tæt, og at han herved kommer til at formulere en klassereduktionistisk statsteori, der i princippet hævder, at den herskende classes statsmagt er indskrevet i ethvert aspekt af statsapparaternes udvikling og funktionsmåde. Med den Engels-Poulantzas'ske formulering tildeles staten en yderst begrænset grad af "relativ autonomi", hvorved staten får en absolut og utvetydig klassekarakter. Det betyder omvendt, at den empirisk konstaterbare relation mellem et givet socialt fænomen, og den borgerlige stat er et tilstrækkeligt kriterium

til at tilskrive det pågældende fænomen et essentielt borgerligt klasseindhold. Dette bevirker for eksempel, at Lenin:

"(u)nlige Marx, ... often reduces the institutions of representative democracy and political freedoms to a single emanation of the bourgeoisie: representative democracy = bourgeois democracy = dictatorship of the bourgeoisie" (Poulantzas, 1978: 252).

Ifølge neo-gramscianerne kommer staten derfor i den leninistiske teori til at udgøre en essentialistisk helhed, det vil sige, at teorien uvægerligt sikrer, at en hvilken som helst statslig aktivitet a priori er tvunget til at bekræfte de kapitalistiske udbytningsrelationer (jfr. essentialismebegrebet hos Althusser, 1977: 186-87). Dette udgangspunkt indebærer, at politiske analyser først og fremmest indrettes på at finde garantier for statens ensidigt kapitalistiske karakter og funktionsmåde. Staten bliver betragtet som en monolit og ikke som en struktur, der er kendetegnet ved indre modsætninger. Følgelig kan det borgerlige demokrati ikke opfattes som andet end et udtryk for denne kapitalistiske essens og må derfor udelukkende være borgerlig.

Som en logisk følge af den lige skitserede statsopfattelse kan der ikke blive plads for revolutionsstrategier, der opererer inden for den borgerlige stats rammer. En sådan strategi må nødvendigvis forberedes uden for og op mod den borgerligt demokratiske stats institutioner og dermed opstår dobbeltmagtteorien: Til at forberede det afgørende slag mod den borgerlige stat er det nødvendigt, at der konstrueres en anden magt, der gennem en (underforstået voldelig) konfrontation erobrer den borgerlige stats institutioner – en magt, der er baseret på arbejdsrådsorganiseringen, sovjetter. Denne strategiopfattelse med dens karakteristiske rumlige metaforer er blevet opsummeret som følger:

"Clearly then, the(se) problems ... are not reducible to errors of judgement. The implications were already there in (i) a certain conception of the state and (ii) a certain conception of politics: two conceptions which provide the theoretical basis for the notion of *dual power*. In a frontal attack on that object or 'monolith' designated the state which is where power is located, power is 'seized' and an *anti-state*, the Soviets, is substituted for it. Central to this conception of strategy is the belief that the state is an 'object' or 'machine' to be removed, that power is a quantifiable substance to be seized and held, and that the institutions of representative democracy can justifiably be replaced since they are only the 'emanations' of a class – the bourgeoisie" (Mercer, 1980: 112).

Et ganske fundamentalt problem i forbindelse med denne stats- og konfrontationsbaserede strategiopfattelse er, at den ikke levner megen mulighed for at tænke transformationen af den borgerlige sociale orden som en proces, for i sin logiske konsekvens levner teorien kun borgerskabet og proletariatet mulighed for at mødes i politisk kamp én gang, nemlig i det afgørende slag:

"While it would be hasty to identify this conception with an assault strategy concentrated in a precise moment or 'big day' (insurrection, political general strike, etc.), it quite clearly lacks the strategic vision of a *process* of transition to socialism – that is, of a long stage during which the masses will act to conquer power and transform the state apparatuses. It presents these changes as possible only in a situation of dual power, characterized by a highly precarious balance of forces between the State/bourgeoisie and the soviets/working class. The 'revolutionary situation' is itself reduced to a crisis of the State that cannot involve but its breakdown" (Poulantzas, 1978: 254).

Opsummerende kan det siges, at neo-gramscianerne kritiserer Lenin for at have opereret med en for klassereduktionistisk og essentialistisk statsopfattelse, hvori den borgerligt demokratiske, repræsentative stat betragtes som et ubrydeligt monolitisk magtcenter, der udelukkende sikrer de kapitalistiske udbytningsrelationer. Som logisk konsekvens af dette klasseskildrede samfundssyn og den hermed forbundne essentialistiske statsopfattelse udviklede Lenin sin revolutionsstrategi som en dual-magtsteori, ifølge hvilken arbejderrådene og partiet må organisere en modmagt uden for den borgerlige stat, der gennem en konfrontation vil formå at erobre denne. Denne organisationsform bygger på en antagelse om, at det kun er i de sociale agents relation til produktionsprocessen, at de kan anses for at være betydningsfulde for den revolutionære proces, hvorfor socialiseringen af magten og af økonomien betragtes som sammenfaldende.

Denne – her og i neo-gramscianernes skrifter meget skematiserede – strategioptagelse kritiseres i forhold til den nuværende politiske situation, dels fordi den ikke formår at tænke samfundsforandring som en proces, men kun som situation, dels og i forlængelse heraf, fordi kun arbejderklassen og arbejderrådsorganiseringen ses som relevante for ændringen af den herskende sociale orden.

Den integrale stat

Det er i forsøget på at udarbejde en strategi for en socialistisk samfundsforandring, der er mere i overensstemmelse med den politiske situation i moderne kapitalistiske samfund, at neogramscianerne/venstre-eurokommunisterne har hentet inspiration hos Antonio Gramsci. Karakteristisk for sidstnævnte er dog, at han sådan set ikke fornægter Lenins statsopfattelse og den hermed forbundne revolutionsteori – for så vidt disse relaterer sig til den politiske situation i Rusland i 1917. Situationen var nemlig dér en ganske anden end i de mere fremskredne kapitalistiske lande med hertil hørende "moderne" stater. Om forskellene herimellem siger Gramsci:

"In Russia the State was everything, civil society was primordial and gelatinous; in the West, there was a proper relation between State and civil society, and when the State trembled a sturdy structure of civil society was at once revealed. The State was only an outer ditch, behind which there stood a powerful system of fortresses and earthworks: more or less numerous from one State to the next, it goes without saying – but this precisely necessitated an accurate reconnaissance of each individual country" (Gramsci, 1971: 238).

Det zaristiske regimes magt var ifølge Gramsci placeret i staten, hvorfor den direkte erobring af statsmagten under oktoberrevolutionen var den væsentligste forudsætning for sejr. Men at anvende et statsbegreb, der var udviklet med henblik på at analysere den russiske statstype anno 1917, på mere fremskredne kapitalistiske lande, ville automatisk medføre en overvurdering af statens tvangsdimension. Hermed ønsker Gramsci ikke at sige, at tvangen er fraværende i vestlige samfund, men at det i disse lande ikke udelukkende er statsmagten, der sikrer systemets opretholdelse. Foruden statsmagten i snæver forstand fandtes her også et stærkt og udviklet civilsamfund, hvori den borgerlige stats egentlige styrke var at finde. Det var netop ved at manifestere dets hegemoni i det civile samfund, at borger-

skabet i vesten opnåede de brede massers aktive deltagelse i og umiddelbare tilslutning til dets politik.

Denne iagttagelse giver anledning til, at Gramsci formulerer sit begreb om "the integral state", der i mangel på en mere dækkende og dansk betegnelse kaldes den integrale stat i denne artikel. I forhold til den leninistiske statsanalyse fokusering på tvangsdimensionen repræsenterer begrebet om den integrale stat et fremskridt ved at give konsensusdimensionen en teoretisk mere adækvat vægtning. Det centrale ved Gramscis statsopfattelse er dens udvidelse i forhold til, hvad der normalt forstås ved staten, nemlig staten som repræsenteret ved de egentlige statsinstitutioner. En sådan indskrænket opfattelse vil overse et aldeles afgørende aspekt ved borgerskabets magtbasis: at det formår at opnå massernes aktive konsensus (Buci-Glucksmann, 1980: 91-110).

Et adækvat statsbegreb må derfor referere til staten som "the entire complex of practical and theoretical activities with which the ruling class not only maintains its dominance but manages to win the consent of those over whom it rules" (Gramsci, 1971: 244). For at indfange disse aspekter af staten er det nødvendigt, at statsbegrebet strækker sig ud over de snævert definerede statsinstitutioner og ind i områder, der normalt forstås som private eller neutrale:

"For it should be remarked that the general notion of State includes elements which need to be referred back to the notion of civil society (in the sense that one might say that State = political society + civil society, in other words hegemony protected by the armour of coercion)" (Gramsci, 1971: 262-63).

Selv om bemærkninger hos Gramsci om, at det civile samfund er "the ensemble of organisms that are commonly called private" – som for eksempel politiske partier, pressen, skolen og familien – og at disse "stands between the economic structure and the State", har affødt lange debatter om, hvor nøjagtigt i den marxistiske topografi, de institutioner, der refereres til, skal indplaceres, så er det ikke nødvendigt at tage stilling hertil i nærværende sammenhæng. Sondringen er nemlig primært af analytisk karakter og har til hensigt at genetablere konsensusdimensionen i marxistisk teori, som blev nedprioriteret i den økonomistiske og klassereduktionistiske samfundsforståelse, ved gennem en fordobling af overbygningsbegrebet at udvide den traditionelle to-dimensionering i marxistisk teori til en tre-dimensionering: økonomi, stat og civilsamfund (Femia, 1981: 26-28).

Som det vil være fremgået af ovenstående, opererer Gramsci med en i forhold til klassisk teori udvidet statsdefinition, der omfatter alle institutioner, der sætter den dominerende klasse i stand til at udøve magt, hvad enten disse institutioner formelt er statslige eller private. Hvad Gramsci hermed ønsker at angive er, at de sociale relationer i det civile samfund i lige så høj grad er udtryk for magtrelationer – om end på anden måde – som dem, der gør sig gældende, når staten fungerer ved hjælp af mere eller mindre tvangsbaserede magtrelationer. Hermed er statens sociale basis udvidet betragteligt og dermed også politikforståelsen. For alt i et samfund politiseres, og det politiske sættes lig det sociale som sådan. Det betyder, at det bliver nødvendigt at beskæftige sig med sociale konfliktdimensioner, der ikke lader sig reducere, mere eller mindre direkte, til en grundlæggende og altafgørende kamp for en socialisering af økonomien. Der bliver altså tale om at tage en række magtrelationer alvorligt, som flertallet af de socialistiske kræfter

traditionelt har overset, også selv om de kampe, der relaterer sig hertil, ikke udtrykkes gennem de traditionelle kanaler for politik (Mouffe, 1981: 185). Ikke for ingenting har adskillige neogramscianere set en forbindelse mellem Gramsci og den aldeles radikale omformning, magtproblematikken har fået i 1970'erne af den franske idéhistoriker Michel Foucault (Mercer, 1980: 122-125; Simon, 1982: 73-74; Mouffe, 1979: 201).

Demokratiske og socialistiske kampe

I modsætning til den traditionelle marxisme indebærer Gramscis begreb om den integrale stat ikke, at der udelukkende opereres med klasser som sociale agenter eller subjekter. Hans eksplicite inddragelse af familien som en vigtig institution i civilsamfundet og hans udpræget feministiske synspunkter – i en tid, hvor det ikke var moderne at være feminist – er begge illustrationer af, at sociale modsætninger ikke forsøges reduceret til klassemodsatninger, men at der derimod opereres med en mangfoldighed af politiske subjekter (Gramsci, 1971: 294-97). Dermed rejser to vigtige spørgsmål: For det første, hvilken karakter har de ikke-klassebaserede politiske subjekter, og for det andet, er – og i givet fald hvordan – disse subjekters kampe forenelige med den proletariske kamps socialistiske perspektiv?

Generelt synes neo-gramscianerne at finde belæg hos Gramsci for, at en sådan forening er mulig. Begrundelsen herfor menes at være, at de ikke-klassebaserede sociale konflikter har et demokratisk sigte (Mouffe, 1981: 184; Simon, 1982: 103; Jessop, 1980: 71-72). De er alle udtryk for en kamp mod politisk undertrykkelse, hvor forskellige autoritetsformer de end er oppe imod. Deres sigte kan derfor kortest karakteriseres som en kamp for socialiseringen af magten, og netop dette, hævder neo-gramscianerne, gør dem forenelige med den proletariske kamp for en socialisering af økonomien.

Demokrati og demokratiske kampe er begreber, der flourerer overalt i de neogramscianske skrifter. Derimod skorter det gevaldigt på stringente definitioner og diskussioner af begrebernes nærmere indhold. Illustrativt er det således, at indlæggene fra et symposium om "Democracy and Marxism" har kunnet udgives i bogform og med samme titel, uden at de enkelte bidragydere på noget tidspunkt ekspliciterer deres demokratibegreb, endsige diskuterer dette (Hunt, 1980). Der behøves dog ingen "symptomallæsning" til at ane en eller anden forståelse af social selvforvaltning bag forfatterens brug af termen demokrati. Begge led i begrebet er væsentlige: *selvforvaltning* som modstillet det statslige bureaukratis selvstændiggjorte beslutningsform hen over hovedet på dem, beslutningerne vedrører, og *social* i modsætning til individualistisk. Hermed er forbindelsen til den rousseauske demokrati-tradition slået an, hvilket da også anføres af de få teoretikere, der har sat sig som mål eksplicit at analysere den marxistiske demokratiopfattelse og dennes forbindelse til socialismeforståelsen (Laclau, 1981: del I).

Trods demokrati-termens hyppige anvendelse er der som nævnt kun få neogramscianere, der tilbyder en positiv fremstilling af dette begrebs nærmere indhold. Det vil derfor være nødvendigt at henholde sig til en eller flere af denne fåtallige skare, hvis man ønsker en lidt mere udviklet diskussion af, hvad der kan

ligge i det neogramscianske demokrati-begreb. Vi vil som udgangspunkt for en sådan diskussion i det følgende benytte Ernesto Laclau, der især i værkerne *Politics and Ideology in Marxist Theory* og *Demokratisk antagonisme og den kapitalistiske stat* har behandlet demokratispørgsmålet indgående. En sådan fremgangsmåde er tilladelig, idet Laclau i det væsentligste må siges at indfange essensen af den nye Gramsci-bølges opfattelse af demokratiske kampe som et krav om selvforvaltning af det sociale liv, om end ikke alle vil følge hans forsøg på at konkretisere demokratidimensionen ned i alle detaljer (Hall, 1980).

Ideologien

I sin analyse af de demokratiske kampes karakter tager Laclau udgangspunkt i den opprioritering af ideologien, som må blive en logisk følge af, at konsensusdimensionen i Gramscis begreb om den integrale stat tages alvorligt. Sociale subjekter – de være sig af klasse-mæssig eller anden art – kan ikke som sociale kræfter betragtes som konstituerede forud for og uafhængigt af deres repræsentation på det politiske og ideologiske niveau. Selve deres politiske og ideologiske repræsentation må betragtes som integrerede bestanddele af deres konstituering som sociale subjekter (Laclau, 1977: 158ff.; Hirst, 1977; Hindess, 1978). Laclau ser det derfor som sin opgave at udvikle en ideologiteori, der tillader en analyse af denne konstitueringsproces.

Hans ideologidiskussion former sig først som en kritik af den klassereduktionistiske ideologiforståelse, således som denne kommer til udtryk hos for eksempel Lenin og Lukàcs. Karakteristisk for klassereduktionismen er, at klassernes eksistens i økonomien betragtes som givet forud for deres repræsentation på det ideologiske og politiske plan, således at klassernes økonomiske præ-eksistens determinerer deres politiske og ideologiske repræsentationsform. Klasser udstyres således med "rene" og "paradigmatiske" klasseideologier/bevidstheder, der nøje svarer til deres placering i produktionsprocessen. Ethvert konkret forekommende ideologisk element vil derfor være kendetegnet ved at have et nødvendigt klasseindhold og ved at kunne tilbageføres til den paradigmatiske klasseideologi, hvori de indgår (Laclau, 1977: 158ff.; Mouffe, 1979: 169ff.).

Et problem med en sådan ideologioptagelse er, at den på samme måde som den leninistiske statsteori indebærer, at en transformation ikke er mulig. Kun en komplet udskiftning tillades. For hvis ethvert ideologisk element har en nødvendig klassekarakter, og hvis der eksisterer paradigmatiske ideologier for sociale klasser, der udtrykker deres position på produktionsforholdsniveau, så er det umuligt at mene, at ideologiske fænomener kan ændres. De er enten borgerlige eller proletariske og kan ikke være andet. Hvis et ideologisk element empirisk kan konstateres at udgøre en del af den herskende ideologi, som for eksempel begreberne demokrati og nationalisme, så er og vil de altid være udtryk for borgerskabets klasseinteresse. Hvis det kan konstateres, at sådanne elementer indgår i en proletarisk diskurs, så kan det kun betyde, at denne er blevet besmittet af den borgerlige ideologi. Og da det således er umuligt at transformere eller ændre noget essentielt borgerligt til noget andet, så er der kun én vej tilbage: Den totale sønderbrydning af den borgerlige ideologi i sin helhed og den fuldstændige erstatning heraf

med en ny proletarisk ideologi, hvori så nødvendigvis må indgå elementerne proletariatets diktatur og internationalisme.

Modsat den klassereduktionistiske ideologioptatelse mener Laclau ikke, at konkret forekommende ideologiers enkelte elementer, som for eksempel liberalisme, nationalisme og militarisme, har noget nødvendigt klassetilhørsforhold. De har derimod klassekonnotationer, der kan variere som et "result of the articulation of these elements in a concrete ideological discourse" (Laclau, 1977: 99). Det, der giver ideologiske elementer en klassebestemmelse, er ikke deres indhold, men deres form. Klassebestemmelsen ligger altså ikke i de ideologiske elementers indhold, men bliver "conferred upon" dem gennem de forskellige ideologiske diskursers artikulationsprincip. Dvs. gennem den måde, hvorpå en ideologisk diskurs formår at sammenkoble dens enkelte elementer til en relativ enhed.

Centralt for Laclaus forståelse af konkrete ideologiske diskurser som konnotativt sammenkoblede enheder af ideologiske elementer uden paradigmatisk fastlagt klasseindhold er Althusser's interpellationsbegreb. Kendetegnende for alle ideologier er ifølge Althusser, at de fremstiller individer som autonome "subjekter" trods det, at de i virkeligheden blot er "bærere" af bestemte sociale strukturer. Denne venden-tingene-på-hovedet (hvilket jo i øvrigt også ligger i selve termen "subjekts" etymologiske betydning), i hvilken det, der bestemmes, fremtræder som det bestemmende, foregår gennem en proces, i hvilken individer "anråbes" eller "interpelleres" som subjekter:

"If, therefore, the basic function of all ideology is to constitute individuals as subjects, and if through interpellation individuals live their conditions of existence as if they were the autonomous principle of the latter ... it is clear that the unity of the distinct aspects of an ideological system is given by the specific interpellation which forms the axis and organizing principle of all ideology" (Laclau, 1977: 101).

Folkeligt demokratiske interpellationer og klasseinterpellationer

På basis af ovenstående foretager Laclau en afgørende sondring mellem klasseinterpellationer og folkeligt demokratiske (popular-democratic) interpellationer. Klasseinterpellationer henvender sig til individer som klassesubjekter og opstår som følge af modsætninger, der relaterer sig til en specifik produktionsmåde. Folkeligt demokratiske interpellationer "anråber" derimod sociale agenter som "folket" og relaterer sig til det, Laclau kalder "folket contra magtblok" modsætningen, dvs. de politiske og ideologiske magtrelationer. Der er med andre ord tale om ideologiske elementer, der henvender sig til de sociale agenter som "folket" – som de undertrykte i forhold til dem, der på et givet tidspunkt sidder inde med magten (Laclau, 1977: 100-111).

Parallelt hermed skelner Laclau mellem "klassekampe" og "klasser i kamp". Med klassekampe forstås kampe, der konstituerer klasserne som sådan på produktionsmådeniveau. Med klasser-i-kamp forstås kampe mellem klasser, der allerede er konstituerede på samfundsformationsniveau. I førstnævnte tilfælde er "the production relation which constitutes its two poles and classes an antagonistic relation" (Laclau, 1977: 104). I sidstnævnte tilfælde konstitueres modsætningens to poler ikke som en antagonistisk relation mellem klasser, idet "their inser-

tion in the production proces is relatively external to the confrontation itself" (Laclau, 1977: 106-07). Heraf afledes to analytisk adskilte former for modsætninger, der på det ideologiske niveau udtrykkes som forskellige former for interpellationer, hvor den ene modsætning interPELLerer de sociale agenter som en klasse og konstituerer klassekampsfeltet, mens den anden interPELLerer agenterne som "folket" og konstituerer de folkeligt demokratiske kampe.

Ifølge Laclau er der tale om to analytisk adskilte modsætningsforhold, mellem hvilke der ikke eksisterer noget logisk dobbelt-implikationsforhold; det vil sige, at de to modsætninger ikke med nødvendighed betinger hinanden gensidigt. Den første modsætning drejer sig om den økonomiske socialisering, dvs. en socialisering af produktionsmidlerne, hvor det altid vil være to klasser, der står i modsætning til hinanden, og vi befinder os derfor på produktionsmådeniveau. Den anden modsætning drejer sig om socialiseringen af magten, det vil sige, at der er tale om en politisk modsætning. Men her kan der ifølge Laclau ikke være tale om, at klasser står i et antagonistisk forhold til hinanden, for pr. definition er en modsætning kun antagonistisk, hvis begge modsætningens poler konstitueres ved deres gensidige modsætning og reproducerer hinanden. Men det, der forsøges negeret ved en socialisering af magten, er ikke en anden (undertrykkende) klasse, men den selvstændiggjorte magt. Det er netop den selvstændiggjorte magt, der står i et modsætningsforhold til socialiseringen af magten – eller: demokratiet. Vi får således parallelt med den økonomiske modsætning en politisk modsætning mellem dominans eller magt på den ene side og kravet om selvforvaltning af det sociale liv på den anden (Laclau, 1981: del I).

Som vi tidligere har set, har der været en tendens i den marxistiske teoritradition til at sammentænke disse to modsætninger til én ved at reducere sidstnævnte til en del af førstnævnte, således at socialiseringen af produktionsmidlerne automatisk ville implicere en socialisering af magten generelt. Laclau benægter imidlertid, at en sådan reduktion kan foretages, og at der i det hele taget kan siges at eksistere noget dobbelt-implikationsforhold mellem de to, således at politisk demokrati automatisk skulle tendere mod socialisme og socialisme mod politisk demokrati. For Laclau er den politiske modsætning, hvis løsning involverer socialiseringen af magten, ikke en specifik kapitalistisk modsætning. Der er nemlig tale om en modsætning i forhold til den generelle stats- (eller dominans-)form, der i sin specifikke form kan antage forskellig karakter: Den kan være feudal, kapitalistisk etc. (Laclau, 1981: 23).

Noget andet er derimod, at den fulde udvikling af den politiske modsætning mellem stat (bureaukrati) og selvbestemmelse (demokrati) forudsætter betingelser, der kun er til stede under kapitalismen. En forudsætning for udviklingen af de demokratiske antagonismer er, at staten, der har monopolet på magtudøvelsen i samfundet, må fremstå som en størrelse, der er adskilt fra samfundet. Dette er imidlertid ikke et træk, der er specifikt for den kapitalistiske stat, men den fulde udvikling af denne demokratiske modsætning forudsætter statens stigende indtrængen i samfundsområder, der ikke tidligere var underlagt statslig regulering: "Dette har ført til en politisering af politiske konflikter og til en udvidelse af den demokratiske kamp, ud over det parlamentariske repræsentationssystems grænser og kapacitet for kanalisering af konflikter" (Laclau, 1981: 23-24).

Sammenhængen mellem demokratiske modsætninger og klassemodsætninger

Påpegningen af den stigende statsinterventionens betydning for de ikke-klassebaserede politiske konflikter er der ikke noget nyt i. Det ved enhver med minimum af kendskab til den teoretiske litteratur vedrørende de nye sociale bevægelser. Det nye ligger i Laclaus forsøg på at gennemføre en anti-reduktionistisk analyse af disse kampes karakter, samtidig med at han opretholder den marxistiske teoris traditionelle insisteren på, at kampen for en socialisering af økonomien udgør hovedkonfliktdimensionen i samfundsformationer domineret af den kapitalistiske produktionsmåde. Det originale ligger derfor i forsøget på at foretage en ikke-reduktionistisk kobling mellem de klassebaserede modsætninger, der er af en specifik kapitalistisk natur, og de folkeligt demokratiske kampe, der ikke er specifikt kapitalistiske, men som i kapitalismen finder de historiske betingelser for deres fulde udfoldelse.

Laclau tager udgangspunkt i de demokratiske modsætningers natur. Det er kendetegnende, at der ikke er noget i disse modsætningers grundlæggende karakteristika, der kunne betinge, at de spontant ville være i stand til at etablere forbindelse med hinanden i fælles kamp mod det, der i virkeligheden er deres fælles modstander: den generelle dominansform = staten. Det er ikke det samme, som at de ikke *kan* forbindes, men det er netop de dominerende klassers styrke, at de er i stand til at holde de demokratiske kampe adskilte ved at sektorisere de enkelte demokratiske interpellationer:

"De dominerende klassers anstrengelser er ... ikke rettet mod at neutralisere en enkelt demokratisk interpellation, men nærmere ved hjælp af en sektorisering af disse konflikter mod at hindre, at der fremkommer et system af demokratiske ækvivalenter mellem de forskellige sektorer" (Laclau, 1981: 31).

Skal den demokratiske kamp lykkes, er det en forudsætning, at den lige nævnte sektorisering overvindes, således at de interPELLerede subjekter formår samlet at genkende deres fælles grundlæggende fjende, staten. Som nævnt er der imidlertid ikke noget i disse modsætninger, der umiddelbart sætter dem i stand til at gennemføre en sådan forening. Derimod er der i forbindelse med de klassebaserede kampe mulighed for at formulere et langsigtet politisk perspektiv, der indebærer såvel en løsning af de demokratiske modsætninger som af klassemodsætningerne. Det er derfor af altafgørende betydning for den samtidige løsning af de demokratiske og de klassebaserede modsætninger, at staten ikke blot er et udtryk for den generelle dominansform, men at den altid også forefindes i sin specifikke form. Den vil derfor i samfundsformationer domineret af den kapitalistiske produktionsmåde være en kapitalistisk stat:

"Staten er ikke kun den generelle dominansform; den er også en specifik form: den er en *kapitalistisk* stat. At bekæmpe den betyder at føre kampen på niveauet for *den* grundlæggende antagonisme, der reproducerer staten" (Laclau, 1981: 31).

At demokratiske modsætninger ikke kan reduceres til klassemodsætninger, er således ikke det samme som at sige, at der skulle være tale om frit i luften svævende kampe: De er betinget af og vil ofte være artikulert med klassebaserede kampe. For eksempel finder der kvindeundertrykkelse sted under vidt forskellige produk-

tionsmåder, også de såkaldt socialistiske. Men denne undertrykkelse vil samtidig antage former, som er specifikke for og determineret af den grundlæggende modsætning, der udvikles inden for de enkelte produktionsmåder. Eller som Laclau udtrykker det: "not every contradiction is a class contradiction, but every contradiction is overdetermined by the class struggle" (Laclau, 1977: 106). Ophævelsen af de demokratiske modsætninger bliver således afhængig af den økonomiske, klasse-mæssige konflikts løsning:

"Hvis kampen for demokratisering skal have nogen udsigt til succes, dvs. føre til en socialisering af magten, skal den kædes sammen med en socialisering af produktionsmidlerne. Det er den eneste mulige måde, hvorpå socialiseringen af magten og socialiseringen af økonomien er gensidigt relaterede: socialisering af magt fordrer helt klart en socialisering af økonomien, og kampen mod kapitalismen finder sted i en sammenhæng, der er domineret af den demokratiske kamp mod staten, og kan derfor kun håbe på succes, hvis den bliver ført som en folkelig og demokratisk kamp. Det er således nødvendigt med analyser af den historiske konjunktur, som kan skabe *muligheden* for en voksende konvergens og sammensmeltning mellem de to modsætninger. Vi siger netop *ikke*, at der allerede pr. definition eksisterer en enhed mellem de to ud fra den begrundelse, at begge hører til kapitalismens essens. Sammenføjnngen mellem socialisme og demokrati skal derfor påbegyndes allerede i en kapitalistisk sammenhæng og ikke afvente, at socialiseringen af økonomien af sig selv vil føre til socialiseringen af magten" (Laclau, 1981: 31).

Hegemoni

I ovenstående er Ernesto Laclaus forsøg på at begrunde demokratiske kampes specifikke egenart og forenelighed med en socialistisk ændring af den herskende sociale orden blevet præsenteret. Det er ifølge Laclau karakteristisk for de folkeligt demokratiske interpellationer, at de ikke konstitueres på produktionsmådeniveau og derfor ikke kan reduceres hertil. Omvendt vil de altid være (over)determineret af og artikuleret med klasseinterpellationer. Sammenføjnngen af de to interpellationstyper til en demokratisk socialistisk målsætning ligger derfor ikke indbygget som en nødvendighed i kapitalismens essens, men kræver en aktiv samartikulation af de to typer af modsætninger.

I forsøget på at opbygge en teori om den proces, gennem hvilken sammenføjnngen mellem demokratiske interpellationer og klasseinterpellationer kan artikuleres, henter Laclau og med ham neogramscianerne generelt inspiration i Gramscis hegemoni-begreb. Når det i særdeleshed er dette begreb, der har fanget neogramscianernes interesse, skyldes det, at Gramsci især havde sin opmærksomhed rettet mod, hvordan det ville være muligt at forene en række tydeligt ikkeklasse-mæssige modsætninger, der var altafgørende for italiensk politik (nord-syd, land-by, nationale mindretal, regionale forskelle etc.) med en socialistisk kamp mod fascismen. Fascismens styrke lå efter Gramscis opfattelse netop i dens evne til at bygge på sådanne modsætninger. Skulle kampen mod fascismen vindes, var det derfor nødvendigt, at arbejderklassen tog de pågældende modsætninger alvorligt. Ikke ved at fornægte dem, men ved også at bygge herpå. Eller udtrykt mere skolelastisk: Ved at artikulere disse interpellationer med den proletariske diskurs og derved opbygge en ny hegemonisk orden. Det er således især i forbindelse med hans overvejelser over, hvordan et sådan nyt hegemoni opbygges, at Gramsci har fået en renaissance i slutningen af 1970erne og begyndelsen af 1980erne.

Også hos Gramsci er det i ideologien, man finder nøglen til hegemoniforståelsen. Ideologier er ikke blot og bar idesystemer. Tværtom: "they 'organize' human masses and create the terrain on which men move, acquire consciousness of their position, struggle etc." (Gramsci, 1971: 377). Det er gennem ideologien, at folk bibringes normerne for såvel praktisk som etisk handlen, hvorfor denne kan sammenlignes med "a religion taken in the secular sense of a unity of faith between a conception of the world and a corresponding norm of conduct" (Gramsci, 1971: 326). Det er med andre ord i ideologien, at den virkelighedsforståelse formes, der på alle niveauer definerer, hvad der er ret og uret, hvad der er muligt og ikke-muligt etc. Betingelsen for indførelsen af en ændret samfundsorden må derfor være, at der gennem det, Gramsci kalder en "intellectual and moral reform" dannes en ændret form for subjektivitet, der tillader en ny virkelighedsforståelse (Gramsci, 1971: 132-33).

En hegemonisk klasse er således ikke som i Althussers klassereduktionistiske tolkning af Gramsci en klasse, for hvem det er lykkedes at påtvinge andre sociale grupper sin egen ideologi som følge af dens kontrol over de ideologiske statsapparater, jfr. kritikken af Althusser hos Mouffe (1981: 167ff.). Der er derimod tale om en klasse, for hvem det gennem ideologisk og moralsk reform er lykkedes at artikulere et hegemonisk princip, som tilgodeser andre sociale klassers og gruppers interesser, og som disse derfor slutter aktivt op om. En klasse etablerer sit hegemoni, når det lykkes den:

"to prevail, to gain the upper hand, to propagate itself throughout society – bringing about not only a unison of economic and political aims, but also intellectual and moral unity, posing all the questions around which the struggle rages not on a corporate but on a 'universal' plane, and thus creating the hegemony of a fundamental social group over a series of subordinate groups" (Gramsci, 1971: 181-82).

Det kendetegnende for en hegemonisk klasse er, at den formår at kombinere andre klassers og sociale gruppers interesser med sine egne på en sådan måde, at der skabes en fælles "national-popular will". Dette foregår som nævnt ikke ved, at én klasse påtvinger andre klasser og sociale grupper sin egen ideologi, men ved at denne klasse overskrider sine egne snævre "korporative" interesser, og ved at den gennem sin ideologiske og politiske ledelse indgår politiske og økonomiske kompromisser med andre sociale klasser og grupper, således at en ny blok af sociale kræfter med fælles "national-popular will" kan opbygges og opretholdes. En sådan kollektiv vilje kan kun etableres gennem en intellektuel og moralsk reformproces, der kan danne en fælles virkelighedsopfattelse hos de involverede klasser og grupper, således at der formes "a 'cultural-social' unity through which a multiplicity of dispersed wills, with heterogenous aims, are welded together with a single aim, on the basis of an equal and common conception of the world" (Gramsci, 1971: 349).

Strategi

Det, der er blevet behandlet i det foregående, er den neogramscianske opfattelse af, at der ikke ligger nogen teoretisk umulighed i at forene kampen for socialisme med kampen for demokrati. Tværtom vil en succesfuld transformation af den her-

skende sociale orden i moderne samfund være afhængig netop heraf. Spørgsmålet bliver herefter, hvordan Gramsci og med ham neo-gramscianerne forestiller sig hegemonidannelsen og med den transformationsprocessen gennemført.

Udgangspunktet må blive en kritik eller disartikulation af den herskende ideologiske orden:

"This criticism makes possible a process of differentiation and change in the relative weight that the elements of the old ideologies used to possess. What was previously secondary and subordinate, or even incidental, is now taken to be primary – becomes the nucleus of a new ideological and theoretical complex. The old collective will dissolves into its contradictory elements since the subordinate ones develop socially, etc." (Gramsci, 1971: 195).

Den ideologiske kamp er altså ikke et spørgsmål om at opbygge en ny ideologi fra grunden af, men om at ideologiske elementer – uden nødvendigt klassesforhold – disartikuleres i forhold til den herskende hegemoniske orden for herefter at kunne reartikuleres i forbindelse med et nyt og alternativt hegemonisk princip. En sådan proces vil være nødvendig, for hvis den herskende magtblok virkelig er hegemonisk, det vil sige, hvis den virkelig har opnået massernes aktive konsensus, så må i det mindste nogle af de elementer, der indgår i borgerskabets hegemoni, være udtryk for folkelige interesser. De kan følgelig ikke fornægtes, men må reartikuleres i forhold til den socialistiske diskurs, jfr. Mouffes blændende essay om den ideologiske disartikulations-reartikulationsproces (Mouffe, 1979). Den revolutionære forandringsproces fra kapitalisme til socialisme består således i en transformation af civilsamfundets sociale relationer, på basis af hvilke transformationen af såvel statsapparaterne som civilsamfundets institutioner kan gennemføres. Magtrobningen effektueres ikke i forbindelse med én enkelt og altafgørende krise, men betragtes i et processuelt perspektiv, hvor magtovertagelsen består i et kontinuerligt arbejde med at bryde borgerskabets hegemoni for derved at kunne ændre magtbalancen inden for dets statsapparater og opløse dets alliancer.

Denne processuelle betragtningsmåde er blevet muliggjort ved en dobbelt ændring af statsopfattelsen, som er sket under indflydelse af Gramscis begreb om den integrale stat. Dels er der som tidligere omtalt sket en "Expansion of the State Concept" ved at statsbegrebet omfatter såvel det politiske som det civile samfund (Buci-Glucksmann, 1980: 69-115). Dels og sammenhængende hermed er der sket en ændring af statsopfattelsen væk fra det instrumentelle og possessionelle magtbegreb over til en relationel opfattelse, der gør det muligt at operere med ændrede magtbalanceforhold og dermed "brud" inden for statsapparaterne. Der er derfor ikke tale om en transformationsstrategi, der løber op mod staten forstået som det politiske samfund, men om en relationel kamp og transformation både inden for det politiske samfund og civilsamfundet (vedrørende Gramscis lidt forvirrende anvendelse af begrebet staten om såvel staten i bred forstand (den integrale stat) som i snæver forstand (det politiske samfund), se Simon, 1982: 72). Dette er, hvad Poulantzas med lidt andre ord taler om, når han i sin sidste bog *State, Power, Socialism* bryder med sin hidtidige leninistisk inspirerede statsopfattelse:

"... the real alternative raised by the democratic road to socialism is indeed that of a struggle of the popular masses to modify the relationship of forces within the State, as opposed to a frontal, dual-power type of strategy. The choice is not, as is often thought, between a strug-

gle 'within' the state apparatuses (that is, physically invested and inserted in their material space) and a struggle located at a certain distance from these apparatuses. *First*, because any struggle at a distance always has effects within the State: it is always there, even if only in a refracted manner and through intermediaries. *Secondly*, and most importantly, because struggle at a distance from the state apparatuses, whether within or beyond the limits of the physical space traced by the institutional *loci*, remains necessary at all times and in every case, since it reflects the autonomy of the struggles and organizations of the popular masses" (Poulantzas, 1978: 259).

Der er altså intet, der fordrer, at overgangen til socialisme nødvendigvis løber op mod den borgerlige stats institutioner, forudsat at der etableres et dialektisk forhold mellem de folkelige, selvforvaltende bevægelser, således som disse opererer inden for civilsamfundets institutioner, og den demokratiske kamp for forandring inden for statsapparaterne. Denne dialektiske forbindelse mellem de folkelige massebevægelser og den demokratiske forandring inden for de eksisterende institutioner menes at ville føre til en række brud i statsapparaterne, der er blevet karakteriseret som henholdsvis "reelle" (Poulantzas, 1978: 258ff.) og "kvalitative" (Claudín, 1978: 126ff.) brud. Et af argumenterne for sådanne bruds realiserbarhed er, at offentligt ansatte som lønarbejdere vil kunne politiseres i venstredrejet retning og dermed vise sig lydhøre i forhold til de folkelige bevægelsers krav, hvorved en ændring af statsapparaternes funktionsmåde bliver tænkelig. Poulantzas understreger imidlertid det væsentlige i, at de magtbalanceskift, der vil finde sted, ledsages af institutionelle ændringer, der kan understøtte den revolutionære bevægelse under arbejderklassens ledelse for netop herigennem at forhindre borgerskabet i at tilbageerobre det tabte terræn.

Demokratiets institutionelle formidling

I den hidtidige diskussion af kampen for en demokratisering af samfundet – hvad enten denne drejede sig om en socialisering af økonomien eller af det sociale liv i det hele taget – er der ikke blevet skelet til det institutionelle arrangement, gennem hvilket neogramscianerne forestiller sig, at denne demokratisering skal formidles. Organisationsformer må imidlertid siges at være lige så centrale for dannelsen af de sociale subjekter som karakteren af de interpellationer, der er involverede. Substantielt demokrati kan ikke kun afhænge af demokratiske subjekters eksistens, men må også afhænge af de mekanismer, der sikrer disses effektive repræsentation.

Imidlertid er det påfaldende, at neo-gramscianerne ikke selv skeler til sådanne organisatorisk-institutionelle forhold i deres demokratidiskussion. De har om muligt endnu mindre at sige om disse forhold, end de har om de demokratiske modsætnings karakter. Tilsyneladende har der ikke været meget at hente hos Gramsci selv, for spørgsmålet om institutionelle former er symptomatisk underprioriteret i den anselige mængde Gramsci-eksegeseer, der efterhånden er tilgængelig. Måske på grund af, at Gramsci "gives us little indication of the precise *form* of a new State", hvorfor hans "contribution to a debate on democracy has to a large extent been neglected" (Sassoon, 1980: 227).

Det er da også hos de teoretikere, der tager mest eksplicit fat i den nuværende politiske situation og nedtoner den stringente Gramscilæsning, vi finder de mest

direkte forsøg på at kommentere, hvilke konsekvenser den ny stats- og strategiopfattelse må få for såvel det institutionelle arrangement, gennem hvilket transformationsprocessen må organiseres, som de organisatoriske former, der betragtes som kampens endemål. I det følgende skal vi henholde os til et af de længste og samtidig mest kendte bidrag i debatten, nemlig Poulantzas' sidste kapitel i *State, Power, Socialism*, jfr. dog en på mange punkter lignende position hos Claudín (1978: 119-35).

Ifølge Poulantzas betyder den ændrede stats- og ideologiopfattelse, at en demokratisk socialisme i modsætning til den klassiske marxismes teser ikke kræver et radikalt nyt institutionelt system indført, der er kvalitativt totalt forskelligt fra det borgerlige, parlamentariske demokrati. Tværtom vil det være muligt såvel at arbejde inden for dette institutionelle systems rammer som at forsøge at udvide og supplere dette institutionelle arrangement med andre former for direkte basisdemokrati. I forbindelse hermed påpeger Poulantzas nødvendigheden af at bevare og udvide det repræsentative demokratis institutioner og frihedsrettigheder, samtidig med at det direkte basisdemokratis institutioner udvides og styrkes.

Der er to begrundelser for ikke eksklusivt at henholde sig til det direkte arbejdderrådsdemokrati, som Lenin argumenterede for. For det første viser den historiske erfaring, at Lenin som følge af sin kraftige modstand mod det formelle, repræsentative demokrati havde fået formuleret sin egen alternative råds- og partiteori i en udgave, der – som allerede påpeget af Rosa Luxemburg – kan føre til en fjendtlig indstilling over for folkelige massebevægelser og over for basisdemokratiet og i stedet til indførelsen af en parallel statslig institution, der godt nok kontrolleres af det revolutionære parti, men hvis grundlæggende karakteristika ikke adskiller sig fra den borgerlige stats. Der er således tale om en fare for, at det direkte demokrati vil blive undertrykt på grund af partiets (ledelsens) eliminering af de såkaldte formelle friheder og flerpartisystemet, hvis funktion netop er at sikre repræsentationen af en flerhed af synspunkter.

For det andet kan basisdemokratiets strukturer ikke udgøre en substitut for det parlamentariske demokrati, selv om de udgør et nødvendigt korrektiv i forhold hertil. For i og med at staten er blevet en "integral" stat, er dens sociale basis blevet udvidet, hvorfor ikke alene de sociale individers placering i produktionsprocessen har krav på repræsentation. Arbejdderråd kan derfor ikke udgøre de eneste organisatoriske enheder i det socialistiske hegemoni, fordi de udelukkende grupperer befolkningen som arbejdere og ikke som borgere. Endvidere har arbejdderråd en tendens til at lægge et for korporativt syn for dagen, hvilket indebærer en risiko for, at det bliver de centraliserede magtapparater, der overtager de funktioner, der var tiltænkt rådene. Det er derfor nødvendigt med et parlamentarisk forum, hvori forskellige interesser kan artikuleres og aggregeres omkring det socialistiske projekt. Det centrale spørgsmål bliver derfor:

"how is it possible radically to transform the State in such a manner that the extension and deepening of political freedoms and the institutions of representative democracy (which were also a conquest of the popular masses) are combined with the unfurling of forms of direct democracy and the mushrooming of self-management bodies?" (Poulantzas, 1978: 256).

Således er spørgsmålet stillet, og så lidt er der i realiteten skrevet om demokratiets institutionelle formidling siden 1978, da Poulantzas skrev sin bog. En enkelt und-

tagelse er Bob Jessop, der har forsøgt at videreudvikle Poulantzas' argumentation en smule uden dog at nå et større konkretiseringsniveau (Jessop, 1978; 1980).

Et andet karakteristisk træk vedrørende de organisatoriske forhold er, at det bliver nødvendigt at forkaste ideen om et enkelt revolutionært parti som avantgarde i den revolutionære forandringsproces. Denne forkastelse er en logisk følge af kritikken af klassereduktionismen, for medmindre man vil følge dennes opfattelse af, at alene proletariatet udgør et egentligt revolutionært potentiale, og at alene partier kan repræsentere klasseinteresser på det politiske niveau, så er det avantgardistiske arbejderparti baseret på princippet om demokratisk centralisme ikke nogen tilfredsstillende organisatorisk model for den revolutionære politiske bevægelse. Poulantzas anfører netop i forbindelse hermed, at et af de vestlige kommunistpartiers store problemer er deres fortsatte insistens på, at arbejderklassen og dennes kampe på arbejdspladserne har forrang i den politiske kamp. Det betyder, at de nye sociale bevægelser, som udgør en flerhed og er lokaliserede uden for produktionssfæren, undervurderes. Men netop bevægelserne udgør et politisk potentiale, som ikke kan sidde overhørigt i den socialistiske kamp for en forandring af den herskende sociale orden. Poulantzas konkluderer derfor, at det er nødvendigt med en gensidig tilstedeværelse af bevægelserne i partierne og partierne i bevægelserne. Men hvorledes dette skal løbe af stabelen, og under hvilke organisatoriske former, undlader Poulantzas med "symptomal" tavshed at tage stilling til (Poulantzas, 1978: 263-74; 1980: 181-83).

Opsummering og kritik

Det er kendetegnende for den neo-gramscianske debat, at målet herfor har været at etablere et teoretisk grundlag for en oplødning af venstrefløjens historiske polarisering i to hovedtraditioner: en leninistisk og en socialdemokratisk. Skytset har i første række været rettet mod leninismen, da enhver venstrefløjsteoretiker med respekt for sig selv jo ved, at socialdemokratisk parlamentsfiksering under ingen omstændigheder er en farbar vej til socialisme. Der har derfor tilsyneladende ikke på samme måde som i forhold til leninismen været behov for et dybtgående opgør med socialdemokratismen. Markeringer i forhold til sidstnævnte dukker for det meste op, når neo-gramscianernes diskussion af deres eget 3. standpunkt måske kunne misforstås som et knæfald for socialdemokratisk reformisme. Ved udstrakt brug af fremmedord og abstrakter "tydeliggøres" så på få linier, at det i hvert fald ikke var det, der mentes.

Det har derfor også været kritikken af den leninistiske tradition, der har stået i centrum for ovenstående diskussion. Diskussionen har dog bevidst ikke indskrænket sig til en snæver behandling af neo-gramscianernes demokratiopfattelse, således som denne adskiller sig fra den leninistiske teori. Det skyldes hverken primært eller blot, at neo-gramscianerne selv er yderst karrige med hensyn til at give eksakte definitioner og i endnu mindre grad dybdeborende analyser af deres demokratibegrebs nærmere indhold trods begrebets hyppige – og, fristes man til at sige, besværgende – forekomst i den neogramscianske litteratur. Det skyldes derimod først og fremmest det særegne ved marxistisk teori, at denne relaterer sig snævert til spørgsmålet om handlingens mulighed. Den marxistiske teori er med

andre ord problemformulering og problemløsning. Det giver derfor ikke mening inden for denne tradition at diskutere demokrati slet og ret, hvorimod det er meningsfyldt at undersøge demokratiets placering i forandringsprocessen. Det er således begrundelsen for, at den meningsfyldte forståelse af demokratibegrebet i den marxistiske teori kræver en forståelse for, hvorledes dette begreb relaterer sig til de øvrige begreber, ved hjælp af hvilke problemformuleringen og problemløsningen tænkes: stat, klasser, ideologi, parti etc.

Det er på følgende punkter blevet vist i ovenstående, hvorledes neo-gramscianerne markerer et brud i forhold til leninismens samfunds- og revolutionsopfattelse:

For det første brydes med den leninistiske klassereduktionismes insisteren på, at kun klasser kan optræde som sociale subjekter med samfundsforandrende potentiale. Retableringen af Gramscis begreb om den integrale stat indebærer en adskillelse mellem stat i snæver forstand og politik, der ikke er til stede i den leninistiske teori. Politikbegrebet og dermed statens (den integrale) sociale basis udvides herved betragteligt, hvorved en række sociale konfliktlinier, der traditionelt er blevet negligeret af den socialistiske bevægelse, kommer til at indtage en anderledes central placering i forhold til forandringsmulighederne. Netop disse konfliktlinier menes at danne udgangspunkt for de specifikt demokratiske kampe, der som mål har indførelsen af den folkelige selvforvaltning af det sociale liv. Netop dette demokratiske sigte gør disse kampe forenelige med klassekampe: Hvor førstnævnte retter sig mod socialiseringen af magten generelt, retter sidstnævnte sig mod socialiseringen af økonomien. Sammenføjningen af de to konflikttyper ligger imidlertid ikke indbygget som en automatik i kapitalismen, men kræver en bevidst kamp for sam-artikulation i en ny hegemonisk, socialistisk diskurs.

For det andet indebærer opgivelsen af den leninistiske ideologi- og statsopfattelse, at transformationen ikke nødvendigvis bør tænkes som en konfrontation. Leninismens klassereduktionisme indebærer, at noget essentielt borgerligt nødvendigvis må udskiftes med noget i forhold hertil kvalitativt totalt anderledes og proletarisk: Den paradigmatiske borgerlige ideologi med en paradigmatiske proletarisk ideologi; det formelle, repræsentative borgerlige demokrati med et reelt, direkte arbejdsrådsdemokrati. En sådan klassereduktionistisk samfundsforståelse giver i sin logiske konsekvens ikke mulighed for at tænke forandringen som en proces, men kun som en konfrontation mellem to institutioner: Den rent borgerlige stat og den rent proletariske arbejdsrådsorganisering med avantgardepartiet som leder.

Heroverfor giver Gramscis begreb om den integrale stat med dettes betoning af konsensusdimensionen mulighed for at tænke den sociale forandring som en proces. Etableringen af det proletariske hegemoni indebærer, at ideologiske elementer – uden nødvendigt klassesforhold – disartikuleres i forhold til den borgerlige hegemoniske orden for herefter at kunne reartikuleres i forhold til en alternativ proletarisk orden. I forbindelse hermed vil der blive ført kampe for en ændring af statsapparaterne, i hvilke der opereres såvel inden for som uden for disse. Ved at etablere et dialektisk forhold mellem de folkelige, selvforvaltende bevægelser, således som disse opererer inden for civilsamfundets institutioner, og den demokratiske kamp for ændring inden for statsapparaterne vil der kunne etableres

en række reelle eller kvalitative brud i statens funktionsmåde frem mod en demokratisk socialistisk samfundsorden.

For det tredje indebærer neo-gramscianismens anti-reduktionistiske samfundsforståelse ikke nogen nødvendig forkastelse af det repræsentative demokrati, idet dette ikke har noget nødvendigt borgerligt klasseindhold. Tværtom ønskes dette institutionelle arrangement bibeholdt, om end det kræves udvidet og suppleret med forskellige former for direkte basisdemokrati. Den leninistiske rådsorganisering har dels historisk vist sig problematisk ved i sig at bære kimen til fornyet undertrykkelse af det direkte demokrati; dels betragtes den som utilstrækkelig i forhold til den politiske repræsentation af sociale grupper, der ikke relaterer sig til produktions sfæren. En kombination af forskellige former for direkte basisdemokrati og repræsentativt demokrati ses derfor som det institutionelle arrangement, gennem hvilket det reelle, socialistiske demokrati vil kunne sikres.

Det lyder jo altsammen meget tilforladeligt og sympatisk, medmindre selvfølgelig man er svoren leninist. Det hele bliver imidlertid mindre tilforladeligt, når det først går efter i sømmene. Et første problem ved neo-gramscianernes behandling af forholdet mellem demokrati og socialisme er som allerede tidligere antydet, at alle taler om det, men få giver sig i kast med egentlige analyser heraf. Generelt må det om neo-gramscianerne siges, at de leverer en velargumenteret og velbegrundet kritik af den leninistiske samfunds- og revolutionsopfattelse. Det er selvfølgelig oplagt at kritisere den lidet historisk specifikke læsning af Lenin, ligesom tolkningen af dennes enkelte værker kan forekomme problematisk. Det har imidlertid ikke været neo-gramscianernes hensigt at foretage den "korrekte" Lenin-eksegese, men derimod at fremanalysere en underliggende logik, der, hvis den generaliseres til enhver revolutionær situation og kanoniseres til marxismen-leninismen, således som det har været tilfældet i store dele af venstrefløjen, må blive problematisk.

Endvidere må det siges at være lykkedes neo-gramscianerne at fremanalysere en række bestemmelser hos Gramsci, ved hjælp af hvilke det (måske) vil blive muligt at foretage ikke-reduktionistiske analyser af moderne kapitalistiske samfund. Men længere end til at etablere denne mulighed er man ikke nået. Det er symptomatisk, at diskussionen konsekvent standser der, hvor den begynder at blive interessant. Det gælder *dels* i forsøgene på at anvende de reetablerede Gramscibestemmelser i konkrete analyser af den nuværende politiske konjunktur. I det omfang disse begreber overhovedet bevæger sig ud over den rene eksegese, sker det i form af, at konkrete politiske fænomener (og det drejer sig især om forskellige former for græsrodsorganiseringer) på ad hoc vis hentes ind som illustration af, hvor anvendelige begreberne er i forhold til nutiden. Systematiske forsøg på anvendelse af sådanne begreber skal man lede længe efter. *Dels* gælder det i forsøgene på at videreudvikle de teoretiske bestemmelser i Gramscis samfunds- og transformationsteori, således at denne i højere grad bringes i overensstemmelse med den nuværende politiske situation. Her tænkes ikke mindst på en udbygning af demokratibegrebet, som Gramsci ikke selv forholdt sig videre aktivt til, men som neo-gramscianerne tillægger stor vægt – uden dog at nogen tilsyneladende vover at udtale sig om dette begrebs nærmere indhold.

En af de få teoretikere, der har turdet tage springet fuldt ud og give sig i kast

med en analyse af demokratibegrebets betydning både for et fremtidigt socialistisk samfund, for opfattelsen af den herskende sociale orden og for mulighederne for en forandring af denne, er som omtalt Poulantzas. Men som allerede angivet, nåede han kun selv at få skrevet meget lidt herom, og det lidt, han fik skrevet, er ikke problemfrit. Det skyldes ikke mindst den yderst generelle form, han valgte at diskutere demokratispørgsmålet i. Således påpegede Poulantzas, at et altafgørende problem for den demokratiske vej til socialisme er spørgsmålet om, hvorledes det er muligt at forene det repræsentative demokratiske institutioner med en udvikling af det direkte basisdemokratiske selvforvaltende enheder. Men mere end at få angivet dette presserende problems eksistens nåede Poulantzas ikke, og andre har ikke haft mod til eller interesse i at tage tråden op sidenhen; muligvis fordi konkretiseringen af ens demokratiske sindelag er så ulig vanskeligere end den abstrakte bekenden sig til demokratiet, jfr. vort hjemlige VSs sørgelige forsøg på at forene demokratiske institutioner med et revolutionært perspektiv.

Et andet eksempel på Poulantzas' meget abstrakte argumentationsniveau er hans forsøg på at afgrænse sig i forhold til socialdemokratismen: Den revolutionære proces er ikke et spørgsmål om reformisme, men om "reelle" brud, der sikrer, at borgerskabet ikke vil få held til at vinde det tabte terræn tilbage. Men hvad består et "reelt" brud i? Og hvilke argumenter har Poulantzas for, at sådanne "reelle" brud er tilstrækkelige til at forhindre en kontrarevolution? I det hele taget virker det besynderligt, at Poulantzas i *State, Power, Socialisms* sidste 16 siders kapitel kan tegne et så optimistisk billede af venstrefløjens potentialer, når bogens første 247 sider så effektivt synes at benægte muligheden for at bryde borgerskabets fortsat tiltagende "etatisme".

Ernesto Laclaus analyse af folkeligt demokratiske kampes karakter og forenelighed med klassekampe forekommer såvel interessant som velargumenteret. Selv om det må betragtes som en mangel ved hans analyse, at han helt undlader at inddrage institutionelle og organisatoriske forhold i sin analyse af populisme og fascisme, virker hans argumentation for og konkrete eksempler på, at ideologiske elementer historisk set ikke har og ikke kan have noget nødvendigt klasseindhold, overbevisende. Alligevel er hans betragtninger over sondringen mellem folkeligt demokratiske og klassemæssige interpellationer ikke uden problemer. Det virker undertiden, som om Laclau er blevet for fikseret på, at hans specifikke analyseobjekt i *Politics and Ideology in Marxist Theory* er populisme og fascisme. I forbindelse hermed har det traditionelt været "tredjeklassernes" samfundsmæssige placering, der har været i fokus for politiske analyser. Det er indlysende, at disse klasser ikke relaterer sig til det produktionsmådeniveau, der konstituerer kapitalistisk dominerede samfundsformationers to hovedklasser. Det er derfor ganske forståeligt, at Laclau inddrager samfundsformationen som det niveau, tredjeklassernes placering på det ideologiske og politiske niveau relaterer sig til.

Derimod forekommer det problematisk, at det netop skulle være staten/magt-blokken contra "folket" modsætningen, der udgør den modsætningsakse, hvorom alle demokratiske interpellationer skulle dreje. Det forekommer måske ikke videre besynderligt, når talen falder på populisme (jfr. termen) og fascisme, men at udstrække denne modsætning til at gælde for alle former for kamp, der har social selvbestemmelse som mål, må blive problematisk. For eksempel er det vanskeligt

at se staten som modsætningspolen i forbindelse med kvinders eller bøssers kamp for selvbestemmelse over eget liv og seksualitet, ligesom det ikke er videre indlysende, hvorfor sådanne grupper skulle interPELLERES som en del af "folket", således som dette fremstår i fascistisk og populistisk tilspidsede situationer.

Laclau leverer i det hele taget ingen fyldestgørende argumentation for, hvorfor samtlige sociale konfliktlinier nødvendigvis skal kunne rubriceres i to typer af modsætninger. Der er ingen tvivl om, at Laclau med sin opdeling i folkeligt demokratiske interpellationer og klasseinterpellationer ønsker at overvinde den klassiske marxismes benægtelse af de dominansformers egenart, der befinder sig uden for produktions sfæren, som en følge af den lukning af teorien, produktionsmådebegrebet indebar. Men spørgsmålet er, om man når meget videre ved at forsøge at indfange samtlige sådanne ikke-klassemæssige konfliktdimensioner i blot endnu et modsætningsbegreb på samfundsformationsniveau. Måske ville man nå videre i en analyse af disse modsætningers specifikke egenart, hvis man fulgte Foucaults på mange måder lignende bestræbelser på at indfange dominanteknologier, der unddrager sig den klassiske marxismes opmærksomhed. Modsat neo-gramscianerne tager Foucault skridtet fuldt ud og forkaster den totaliseringskategori, som neo-gramscianerne stadig hænger fast i, og som derfor fortsat forpligter dem på at tildele arbejderklassen en privilegeret position i transformationsprocessen (Foucault, 1978).

Det er et spørgsmål, om neo-gramscianerne i fremtiden vil kunne opretholde et sådant totaliserende perspektiv, i hvilket kampene for en demokratisk socialisme lader sig forene ved hjælp af kun to, indbyrdes forbundne modsætningstyper, hvoraf den ene indtager en privilegeret position. Deres fortsatte interesse for sociale modsætninger, der ikke lader sig reducere til produktionsprocessen, vil givetvis afsløre dominansformer, der ikke teoretisk lader sig indordne i et så nydeligt sammenvævet mønster. Siden slutningen af 1970'erne er der med jævne mellemrum blevet refereret til en snarlig "forthcoming book" af Ernesto Laclau og Chantal Mouffe med titlen *Hegemony and Socialist Strategy*, hvori de netop vil forsøge at udbygge argumentationen om demokratiske og socialistiske kampes forenelighed. Et godt bud skal være, at de heri, hvis bogen nogen sinde lader sig helt færdigskrive, vil blive nødt til at bevæge sig yderligere bort fra et marxistisk totaliseringsperspektiv over i retning af en Foucault'sk anarkisme.

Litteratur

- Althusser, Louis (1983). *Ideologi og ideologiske statsapparater*, Aalborg: Grus.
- Althusser, Louis (1977). *Reading Capital*, London: NLB.
- Anderson, Perry (1977). "The Antinomies of Antonio Gramsci", *New Left Review*, No. 100.
- Balibar, Etienne (1977). *On the Dictatorship of the Proletariat*, London: NLB.
- Buci-Glucksmann, Christine (1980). *Gramsci and the State*, London: Lawrence and Wishart.
- Buci-Glucksmann, Christine (1979). "Pour un eurocommunisme de gauche", i Duhamel, Olivier & Henri Weber (ed.), *Changer le P.C. ?*, Paris: P.U.f.
- Claudin, Fernando (1978). *Eurocommunism and Socialism*, London: NLB.
- Femia, Joseph (1981). *Gramsci's Political Thought*, Oxford: Clarendonpress.
- Foucault, Michel (1978). *Seksualitetens historie 1*, København: Rhodos.
- Gramsci, Antonio (1979). *Selection from the Prison Notebooks*, London: Lawrence and Wishart.
- Hall, Stuart et al. (1977). "Politics and Ideology: Gramsci", i CCCS, *On Ideology*, London: Hutchinson.

at se staten som modsætningspolen i forbindelse med kvinders eller bøssers kamp for selvbestemmelse over eget liv og seksualitet, ligesom det ikke er videre indlysende, hvorfor sådanne grupper skulle interPELLERES som en del af "folket", således som dette fremstår i fascistisk og populistisk tilspidsede situationer.

Laclau leverer i det hele taget ingen fyldestgørende argumentation for, hvorfor samtlige sociale konfliktlinier nødvendigvis skal kunne rubriceres i to typer af modsætninger. Der er ingen tvivl om, at Laclau med sin opdeling i folkeligt demokratiske interpellationer og klasseinterpellationer ønsker at overvinde den klassiske marxismes benægtelse af de dominansformers egenart, der befinder sig uden for produktions sfæren, som en følge af den lukning af teorien, produktionsmådebegrebet indebar. Men spørgsmålet er, om man når meget videre ved at forsøge at indfange samtlige sådanne ikke-klassemæssige konfliktdimensioner i blot endnu et modsætningsbegreb på samfundsformationsniveau. Måske ville man nå videre i en analyse af disse modsætningers specifikke egenart, hvis man fulgte Foucaults på mange måder lignende bestræbelser på at indfange dominanteknologier, der unddrager sig den klassiske marxismes opmærksomhed. Modsat neo-gramscianerne tager Foucault skridtet fuldt ud og forkaster den totaliseringskategori, som neo-gramscianerne stadig hænger fast i, og som derfor fortsat forpligter dem på at tildele arbejderklassen en privilegeret position i transformationsprocessen (Foucault, 1978).

Det er et spørgsmål, om neo-gramscianerne i fremtiden vil kunne opretholde et sådant totaliserende perspektiv, i hvilket kampene for en demokratisk socialisme lader sig forene ved hjælp af kun to, indbyrdes forbundne modsætningstyper, hvoraf den ene indtager en privilegeret position. Deres fortsatte interesse for sociale modsætninger, der ikke lader sig reducere til produktionsprocessen, vil givetvis afsløre dominansformer, der ikke teoretisk lader sig indordne i et så nydeligt sammenvævet mønster. Siden slutningen af 1970'erne er der med jævne mellemrum blevet refereret til en snarlig "forthcoming book" af Ernesto Laclau og Chantal Mouffe med titlen *Hegemony and Socialist Strategy*, hvori de netop vil forsøge at udbygge argumentationen om demokratiske og socialistiske kampes forenelighed. Et godt bud skal være, at de heri, hvis bogen nogen sinde lader sig helt færdigskrive, vil blive nødt til at bevæge sig yderligere bort fra et marxistisk totaliseringsperspektiv over i retning af en Foucault'sk anarkisme.

Litteratur

- Althusser, Louis (1983). *Ideologi og ideologiske statsapparater*, Aalborg: Grus.
- Althusser, Louis (1977). *Reading Capital*, London: NLB.
- Anderson, Perry (1977). "The Antinomies of Antonio Gramsci", *New Left Review*, No. 100.
- Balibar, Etienne (1977). *On the Dictatorship of the Proletariat*, London: NLB.
- Buci-Glucksmann, Christine (1980). *Gramsci and the State*, London: Lawrence and Wishart.
- Buci-Glucksmann, Christine (1979). "Pour un eurocommunisme de gauche", i Duhamel, Olivier & Henri Weber (ed.), *Changer le P.C. ?*, Paris: P.U.f.
- Claudin, Fernando (1978). *Eurocommunism and Socialism*, London: NLB.
- Femia, Joseph (1981). *Gramsci's Political Thought*, Oxford: Clarendonpress.
- Foucault, Michel (1978). *Seksualitetens historie 1*, København: Rhodos.
- Gramsci, Antonio (1979). *Selection from the Prison Notebooks*, London: Lawrence and Wishart.
- Hall, Stuart et al. (1977). "Politics and Ideology: Gramsci", i CCCS, *On Ideology*, London: Hutchinson.

- Hall, Stuart (1980). "Popular-Democratic vs Authoritarian Populism: Two Ways of 'Taking Democracy Seriously'", i Hunt, Allan (ed.), *Marxism and Democracy*, London: Lawrence and Wishart.
- Hindess, Barry (1978). "Classes and Politics in Marxist Theory", i Littlejohn, John (ed.), *Power and the State*, London: Croom Helm.
- Hirst, Paul (1977). "Economic Classes and Politics", i Hunt, Alan (ed.), *Class and Class Structure*, London: Lawrence and Wishart.
- Hunt, Alan (ed.) (1980). *Marxism and Democracy*, London: Lawrence and Wishart.
- Jessop, Bob (1978). "Capitalism and Democracy: The Best Possible Political Shell", i Littlejohn, John (ed.), *Power and the State*, London: Croom Helm.
- Jessop, Bob (1980). "The Political Indeterminacy of Democracy", i Hunt, Alan (ed.), *Marxism and Democracy*, London: Lawrence and Wishart.
- Laclau, Ernesto (1981). *Demokratisk antagonisme og den kapitalistiske stat*, Århus: Grus.
- Laclau, Ernesto (1977). *Politics and Ideology in Marxist Theory*, London: NLB.
- Laclau, Ernesto and Chantal Mouffe (1981). "Socialist Strategy. Where Next?", *Marxism Today*, January.
- Lenin, V.I. (1948). "Staten og Revolutionen", København: Forlaget Tiden (Udvalgte Skrifter, Bind 8).
- Macciocchi, Maria-Antonietta (1974). *Pour Gramsci*, Paris: Editions du Seuil.
- Mercer, Colin (1978). "Culture and Ideology in Gramsci", *Red Letters*, no. 8.
- Mercer, Colin (1980). "Revolutions, Reforms or Reformulations? Marxist Discourse on Democracy", i Hunt, Alan (ed.), *Marxism and Democracy*, London: Lawrence and Wishart.
- Mouffe, Chantal (1979). "Hegemony and Ideology in Gramsci", i *idem* (ed.), *Gramsci and Marxist Theory*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Mouffe, Chantal (1981). "Hegemony and the Integral State in Gramsci", i Bridges, George and Rosalind Blunt (eds.), *Silver Linings*, London: Lawrence and Wishart.
- Mouffe, Chantal (1983). "Socialismen, demokratiet og de nye sociale bevægelser", *Grus*, nr. 10.
- Poulantzas, Nicos (1980). *Repères: hier et aujourd'hui – textes sur l'état*, Paris: Maspero.
- Poulantzas, Nicos (1978). *State, Power, Socialism*, London: NLB.
- Sassoon, Anne S. (ed.) (1982). *Approaches to Gramsci*, London: Writers and Readers.
- Sassoon, Anne S. (1980a). "Gramsci: A New Concept of Politics and the Expansion of Democracy", i Hunt, Alan (ed.), *Marxism and Democracy*, London: Lawrence and Wishart.
- Sassoon, Anne S. (1980b). *Gramsci's Politics*, London: Croom Helm.
- Simon, Roger (1982). *Gramsci's Political Thought*, London: Lawrence and Wishart.